

Roman Lewicki

PRZESUNIĘCIA W STRUKTURZE JĘZYKOWEJ ZJAWISK PODSTANDARDOWYCH
W PRZEKŁADACH Z JĘZYKA ROSYJSKIEGO NA POLSKI

Obiektem obserwacji dla potrzeb niniejszego opracowania były wszelkiego rodzaju podstandardowe zjawiska językowe (potoczne, gwarowe, żargonowe itp.). Przekład tych zjawisk stanowi istotny problem zarówno z punktu widzenia praktyki translatorskiej, jak i teorii przekładu. Badania, które są podstawą poniższych wniosków, nie ograniczyły się do jednostek leksykalnych czy frazeologicznych; uwzględniają one wszystkie poziomy językowe w dążności do kompleksowego ujęcia wszelkich podstandardowych elementów tekstów, co, jak się wydaje, jest warunkiem budowania na podstawie wyników takich badań ocen i wniosków o charakterze funkcjonalnym. Uwzględnione więc zostały także specyficzne dla określonego subkodu ze sfery podstandardowej znaczenia, w których używa się jednostek leksykalnych skądinąd obecnych w zasobie języka standardowego, pewne cechy fonetyczne, morfologiczne, tendencje do tworzenia lub do zwiększonej frekwencji specyficznych formacji słowotwórczych, a także konstrukcje składniowe charakterystyczne dla użycia podstandardowego, w szczególności w mowie potocznej. Ten sposób ustalenia zakresu badanych faktów językowych powoduje, że dają się one ująć jako komponenty poszczególnych podsystemów języków według kryterium opozycji do odnośnych zjawisk standardowych. Można więc wyodrębnić następujące grupy formalno-strukturalne zjawisk podstandardowych wykorzystanych w tekstach oryginałów rosyjskich i ich przekładów na język polski:

1) fonetyczne, np. ros.: wymowa silnie zredukowana: *ты́ща, са-
ны́ч, э́жо*, wypadnięcie interwokalnego [j] i kontrakcja samogłos-
sek: *быват* (*byvaet*), analog.: *пута́й', тјомну, ма́лу*; pol.: zanik

spółgłosek, kontrakcje: *tera, trza*, zniekształcenia słów wskutek dysymilacji: *tranwaj*, przestawienia głosek: *leguralnie*;

2) morfologiczne, np. ros.: formy przypadków: *lekarstvov, slez'mi*, formy rodzaju: *kružev, moja familie*; pol.: formy 1 os. l. mn. czasowników typu *jedziem*, superlatyw *najpierwszy*;

3) słowotwórcze, np. ros.: formacje sufiksalne: *vmestjach, včeraz'*, deminutywy: *primerčki, očečki*; pol.: deminutywy: *wódeczka, zdrówko*, zgrubienia: *mięcho*, wyrazy skrócone: *kilo, deka*;

4) semantyczne, np. ros.: *mużik* 'mężczyzna', 'mąż', *rubit'*, 'znać się (na czym)', *podmesti* 'zjeść'; pol. *walić* 'ić', 'mówić stanowczo', *guzik* 'nic', *góra* 'co najwyżej', *lecieć* 'bieć';

5) leksykalne, np. ros.: *żrat', ogrebat', dożyłj, charja, svoloč'*; pol. *fajda, fajnie, chlać, facet*;

6) frazeologiczne (szeroko pojęte, właśc. frazematyczne): *slo-mja golovu, otdat' koncy, to li delo, da nu* ('*neużeli*'), *gde už* ('*tem boleć*'), *ne tut-to bylo*; pol.: *dobre sobie, na chama, do kupy, piąte przez dziesiąte, dać do wiwatu*;

7) składniowe, np. ros. i pol.: konstrukcje eliptyczne, partykuły emfaticzne, inwersja, nieprawidłowa łączliwość wyrazów, tylko ros.: kontaminacja mowy zależnej i niezależnej.

Materiałem badawczym jest 10 tekstów współczesnej prozy rosyjskiej w znacznym stopniu nasyconych omawianymi elementami oraz ich przekłady na język polski. Prześledzenie obrazu językowego przekładów pozwoliło zaobserwować pewne prawidłowości, mające charakter przesunięć struktury formalnej omawianych zjawisk w przekładach w stosunku do tej, jaką reprezentują teksty oryginalne. Szczegółowe dane liczbowe przedstawiono w tab. 1 i 2.

Niezależnie od wielkości tekstu, wahającej się od kilku do stu kilkudziesięciu stron, stwierdzić można, że powtarzanie się poszczególnych zjawisk w danym tekście powoduje, iż liczba użyć zjawisk podstandardowych w całym tekście (u.) jest zawsze wyższa od liczby zjawisk (z.). Stosując te same oznaczenia można zastosować wskaźnik liczbowy - stopę powtarzalności, określającą, o ile liczba użyć zjawisk podstandardowych w danym tekście przewyższa liczbę użytych zjawisk:

$$sp = \left(\frac{u}{z} - 1 \right) \cdot 100\%$$

Stopę powtarzalności w poszczególnych tekstach przedstawiono w tab. 3.

Tabela 1

Przesunięcie struktury formalnej zjawisk językowych w oryginałach

Wyszczególnienie	I		II		III		IV		V		VI		VII		VIII		IX		X	
	z.	u.	z.	u.	z.	u.	z.	u.	z.	u.	z.	u.	z.	u.	z.	u.	z.	u.	z.	u.
Fonetyka	0	0	13	22	2	2	3	3	13	43	4	8	0	0	25	157	7	25	0	0
Morfologia	0	0	14	15	3	4	5	6	34	144	5	6	2	4	22	52	5	9	1	1
Słownictwo	3	4	33	57	20	20	7	10	110	200	33	35	19	36	49	70	7	8	18	24
Semantyka	7	17	10	13	53	71	9	11	82	187	67	98	25	35	22	30	5	6	26	31
Leksyka	7	9	131	142	62	71	14	24	190	285	91	120	31	36	42	64	10	10	58	117
Frazeologia	18	18	47	49	50	55	20	21	210	239	115	139	49	60	54	60	11	12	12	12
Składnia	11	45	49	71	22	78	20	24	119	189	43	129	55	166	13	32	9	25	10	28
Razem	46	93	297	369	212	301	78	99	758	1287	358	535	181	337	227	465	54	95	125	213

Objaśnienia: z. - liczba zjawisk podstandardowych w danym tekście; u. - liczba użyć tych zjawisk.

Ź r ó d ł o: opracowanie własne.

Tabela 2

Przesunięcie struktury formalnej zjawisk językowych w przekładach

Wyszczególnienie	I		II		III		IV		V		VI		VII		VIII		IX		X	
	z.	u.	z.	u.	z.	u.	z.	u.	z.	u.	z.	u.	z.	u.	z.	u.	z.	u.	z.	u.
Fonetyka	0	0	2	2	0	0	1	1	3	34	0	0	0	0	8	31	3	6	0	0
Morfologia	0	0	1	1	0	0	0	0	2	2	1	1	1	2	7	18	0	0	0	0
Słownictwo	0	0	6	7	6	6	5	6	32	60	14	16	4	5	14	15	8	9	4	23
Semantyka	5	7	17	24	44	58	12	16	66	131	64	80	31	39	36	48	9	12	28	31
Leksyka	2	2	64	82	41	47	22	28	70	98	60	91	20	26	43	48	10	10	47	85
Frazeologia	17	20	54	55	69	78	16	16	126	140	126	166	37	40	68	87	15	15	14	14
Składnia	4	18	18	18	5	25	11	15	29	67	12	20	18	29	8	35	6	8	5	8
Razem	28	47	162	189	165	214	67	82	328	532	277	374	111	141	184	282	51	60	98	161

Objaśnienia: jak w tab. 1.

Źródło: jak w tab. 1.

Tabela 3

Stopa powtarzalności

Wyszczególnienie	Teksty									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Oryginały	102	24	42	27	70	49	86	105	76	70
Przekłady	68	17	30	22	62	35	27	53	18	64

Źródło: jak w tab. 1.

Istotny wydaje się fakt, że stopa powtarzalności wszystkich zjawisk podstandardowych wyliczana dla każdego tekstu kryje w sobie pewne, niekiedy znaczne różnice w poszczególnych grupach tych zjawisk. Z reguły najwyższa jest powtarzalność zjawisk składniowych (np. w tekście VI wynosi ona 200% wobec ogólnej 49% - dla oryginału i 70% wobec ogólnej 35% dla przekładu). Wysoką powtarzalność, niekiedy przewyższającą powtarzalność zjawisk składniowych, obserwujemy wśród zjawisk fonetycznych i morfologicznych. Na przykład w oryginale tekstu IX stopa powtarzalności zjawisk składniowych wynosi 162%, a fonetycznych - 257%, przy ogólnej 76%. W oryginale VIII powtarzalność zjawisk fonetycznych góruje bardzo wyraźnie - wynosi ona 528% wobec 146% dla zjawisk składniowych, 136% dla morfologicznych i 104% ogółem. Najniższa natomiast jest powtarzalność zjawisk leksykalnych i frazeologicznych.

Najliczniejszą grupą formalno-strukturalną zjawisk podstandardowych zarówno w oryginałach, jak i w przekładach są zazwyczaj zjawiska frazeologiczne. Zajmują one liczbowo pierwsze miejsce w 4 spośród badanych tekstów oryginalnych (I, V, VI, VIII) i aż w 7 tekstach przekładów (I, III, V, VI, VII, VIII, IX). Wielokrotnie tak ukształtowana pozycja zjawisk frazeologicznych ulega w przekładzie dalszemu wzmocnieniu w stosunku do innych grup (przekłady II, III, V, VI, VIII, IX, X). Wzmocnienie to jest szczególnie wyraźne, gdy przyjmuje postać bezwzględnego zwiększenia liczby zjawisk frazeologicznych i ich użyć - mimo spadku ogólnej liczby wszystkich zjawisk podstandardowych i ich użyć w stosunku do oryginału. Takie zwiększenie daje się zauważyć w przekładach VI i X: w oryginale VI występuje 112 zjawisk frazeologicznych w

136 użyciach, w przekładzie - 126 zjawisk w 166 użyciach; w oryginale X 12 zjawisk w tyluż użyciach, w przekładzie natomiast - 15 (w tyluż użyciach).

Bardzo liczne są zjawiska leksykalne, dominujące liczbowo w 3 oryginałach i 3 przekładach, także w innych zajmujące wysokie pozycje.

Semantyczne zjawiska podstandardowe są w oryginałach mniej liczne niż leksykalne (z wyjątkiem I), zatem autorzy częściej używają wyrazów podstandardowych "samych w sobie", niż aktualizują znaczenia podstandardowe wyrazów należących do języka standardowego. Natomiast w przekładach na odwrót - zjawisk semantycznych jest więcej niż leksykalnych (I, III, V, VII) lub wprawdzie mniej, ale różnica ulega zmniejszeniu w porównaniu z oryginałem (II, VI, VIII, IX, X). Tutaj również, podobnie jak w przypadku zjawisk frazeologicznych, ma niekiedy miejsce przewyższanie przez liczby zjawisk i użyć w przekładzie odpowiednich danych oryginałów (II, IV, VII, VIII, IX, X): na przykład w oryginale VII notujemy 25 zjawisk semantycznych w 35 użyciach, w przekładzie - 31 zjawisk w 39 użyciach; odpowiednie liczby wynoszą dla VIII 22 i 30 oraz 36 i 48, dla IX - 5 i 6 oraz 9 i 12. Jeżeli zaznaczyć tu jeszcze, że oprócz tych obu grup (tzn. zjawisk frazeologicznych i semantycznych) zwiększenie liczby zjawisk i użyć w przekładzie w stosunku do oryginału nie następuje w żadnej grupie, to stwierdzona prawidłowość jawi się szczególnie wyraźnie.

Tak więc przekłady w większym stopniu niż teksty oryginalne stosują aktualizowanie podstandardowych znaczeń wyrazów.

Dominacja zjawisk leksykalnych w niektórych przekładach (II, IV, X) wydaje się związana głównie z przekazywaniem argotyzmów (występują one szczególnie licznie w tekście X). Istnienie paralelnej grupy stylistycznej w zasobie leksykalnym języka przekładu pozwala na szerokie zastosowanie sposobu ekwiwalentowego w tłumaczeniu, co owocuje zachowaniem dominacji zjawisk leksykalnych.

Co do zjawisk składniowych, to przekłady znacznie rzadziej stosują środki tego typu. Niekiedy zachowana zostaje duża liczba użyć, ale samych zjawisk jest znacznie mniej (I, VII).

Zjawiska fonetyczne i morfologiczne występują liczniej tylko w tekście VIII. Jest to konfiguracja bardzo nietypowa; w po-

zostałych tekstach zjawisk tych jest mało lub nie ma ich wcale. Ogółem można stwierdzić, iż na poziomach wyższych z reguły występuje więcej zjawisk podstandardowych i ich użyć, i dotyczy to zarówno oryginałów, jak i przekładów, choć w tych ostatnich wyraźnie mniej jest zjawisk składniowych.

Całe powyższe porównanie jest możliwe i nie obarczone dużym błędem funkcjonalnym dzięki temu, że wypadki stosowania środków spoza sfery podstandardowej przy przekładzie zjawisk podstandardowych stanowią margines, mimo swej niewątpliwej wagi zwłaszcza przy przekazywaniu funkcji omawianych elementów trudnych do przekazania za pomocą zjawisk podstandardowych języka polskiego; zgodnie z oczekiwaniami główną część środków przekładu zjawisk podstandardowych stanowią w przekładzie zjawiska podstandardowe języka polskiego. Najczęściej wszakże są to zjawiska nieparalelne w stosunku do oryginalnych.

W przekładach użyto wielu polskich zjawisk podstandardowych, co oznacza, że został zachowany model ich użycia właściwy dla oryginałów - potraktowanie ich jako istotnych narzędzi stylizacyjnych. Niezależnie od tego jednak we wszystkich zbadanych przypadkach widać spadek zarówno liczby zjawisk podstandardowych, jak i liczby ich użyć w stosunku do oryginałów. Stopień tego spadku i jego konsekwencje dla jakości przekładu - to jeden z centralnych problemów w badaniu związku między ilościowym i jakościowym aspektem przekazu zjawisk podstandardowych w przekładzie. Nasze obserwacje nie potwierdzają obiegowych opinii o wyraźnym związku implikacyjnym tych dwóch aspektów; spadek liczby zjawisk podstandardowych i ich użyć w przekładzie w porównaniu z oryginałem bywa niekiedy bardzo znaczny bez wyraźnych szkód dla przekazu ich funkcji (np. w tekście V, gdzie w przekładzie nie występuje nawet połowa liczby zjawisk i użyć zarejestrowanej w oryginale). Być może istnieje pewna granica ilościowa, poniżej której zubożenie, "wyglądzenie" stylistyczne jest tak duże, że powoduje silne osłabienie funkcji pełnionych przez zjawiska podstandardowe w oryginale, a więc zmiany w funkcjonalnym inwariancie tekstu. Dokładne jej wytyczenie wydaje się jednak niemożliwe, ponieważ jej przebieg jest w znacznej mierze zależny od indywidualnych uwarunkowań funkcjonalnych w danym tekście (włączając cechy idiolektu pisarza). Dlatego ocena jakości przekładu może być dokonywana

tylko przy użyciu kryteriów funkcjonalnych, natomiast wykorzystując dane ilościowe należy zachować dużą ostrożność, tym bardziej, że jakość przekładu może się polepszyć dzięki stosowaniu w celach lepszego przekazu funkcji zjawisk podstandardowych środków spoza tej sfery.

Jednocześnie spadek liczby zjawisk podstandardowych w przekładach w stosunku do oryginałów i spadek liczby ich użyć wykazują pewną prawidłowość: we wszystkich zbadanych przekładach zmniejszenie się liczby użyć jest bardziej znaczne od zmniejszenia się liczby zjawisk. Tendencję tę można mierzyć za pomocą bezwzględnego (tj. niezależnego od rozmiarów poszczególnych tekstów i ich nasycenia omawianymi zjawiskami) wskaźnika liczbowego, jakim jest różnica między procentowym spadkiem liczby użyć zjawisk podstandardowych w danym przekładzie w stosunku do oryginału a procentowym spadkiem liczby tych zjawisk. Wskaźnik ten, będący oczywiście również jednostką procentową, nazwijmy stopą okazjonalności, ponieważ obrazuje on tendencję tłumaczy do poszukiwania odpowiednika dla każdego konkretnego użycia oryginału - czy to w postaci ekwiwalentu, czy innego rodzaju zamiennika; tak więc poszukiwania tłumaczy noszą tym wyraźniejszy charakter okazjonalny, im wyższa jest w danym tekście stopa okazjonalności.

Stopa okazjonalności obliczana jest więc następująco:

$$so = \left(\frac{z}{Z} - \frac{u}{U} \right) \cdot 100\%$$

gdzie z i u odnoszą się do oryginału, a Z i U do przekładu. We wszystkich zbadanych przekładach stopa okazjonalności jest wielkością dodatnią; wynosi ona od 2% do 31%, średnio 10,5%. Szczegółowe dane zawiera tab. 4.

Stopa okazjonalności, będąca obrazem metody poszukiwań tłumaczy współczesnej prozy rosyjskiej w naszym kraju i każdego z nich w szczególności, nie wykazuje jednakże bezpośredniego związku z efektami tych poszukiwań (z jakością przekładu); do wysokiej jakości przekładu rozumianej jako przekaz pełnionych przez zjawiska podstandardowe w oryginałach funkcji można bowiem dojść różnymi drogami. Stopa okazjonalności nie ma więc charakteru wartościującego, lecz jedynie opisowy.

Tak więc struktura językowa zjawisk podstandardowych w przekładach z języka rosyjskiego na polski w porównaniu z orygi-

T a b e l a 4

Stopa okazjonalności

Teksty	Spadek liczby użyć (X)	Spadek liczby zjawisk (X)	so (X)
I	49,5	39	10,5
II	49	45,5	3,5
III	29	22	7
IV	17	14	3
V	59	57	2
VI	30	23	7
VII	58	39	19
VIII	39	19	20
IX	37	6	31
X	24,5	22	2,5

Ź r ó d ł o: jak w tab. 1

nałami wykazuje pewne charakterystyczne przesunięcia, mianowicie:

- 1) wzmocnienie dominacji zjawisk frazeologicznych;
- 2) wykorzystywanie w przekładach głównie potocznych znaczeń wyrazów, a w mniejszym stopniu wyrazów używanych tylko w stylu potocznym (wzmocnienie pozycji zjawisk semantycznych);
- 3) bardzo znaczne zmniejszenie udziału środków fonetycznych i morfologicznych;
- 4) zmniejszenie udziału środków składniowych, lecz z zachowaniem ich wysokiej powtarzalności.

Stwierdzono ponadto, że w przekładach występuje mniejsza liczba zjawisk podstandardowych i ich użyć, niż w oryginałach. Obserwuje się przy tym znaczniejszy spadek liczby użyć, niż liczby zjawisk, co zdaje się wskazywać na tendencję do okazjonalności poszukiwań tłumaczy w zakresie doboru odpowiedników dla zjawisk podstandardowych zawartych w tekstach oryginałów.

Powyższe wnioski z przedstawionych obliczeń i ich interpretacji warto byłoby, jak się wydaje, skonfrontować z wynikami innych badań porównawczych. Nasuwa się bowiem pytanie: w jakiej

mierze ustalone tutaj przesunięcia są wynikiem obiektywnych zależności międzyjęzykowych (międzysystemowych), w jakiej zaś odzwierciedlają działanie czynników subiektywnych, podlegających świadomym korektom: umiejętności, skłonności tłumaczy, a nawet swoistej mody. Pomocne byłyby tu badania struktury językowej stylu potocznego w języku polskim oraz frekwencji poszczególnych jej elementów w żywej mowie.

Celowe wydaje się również sprawdzenie niektórych spośród opisanych tu tendencji na materiale polskich przekładów z innych języków, co mogłoby pozwolić na sformułowanie ogólniejszych wniosków dotyczących języka całej polskiej literatury przekładowej. Dotyczy to zwłaszcza stopy okazjonalności, tym bardziej, że może być ona miernikiem pozwalającym na bezpośrednie porównania. Być może tendencja do okazjonalności poszukiwań jest cechą charakterystyczną nie tylko dla przekładów z literatury rosyjskiej.

Uniwersytet im. M. Skłodowskiej-Curie
Lublin

TEKSTY

- I. V. Š u k ĩ n, *Sresal*, [w:] *Sovetskij rasskaz*, t. 2, Moskwa 1980.
W. S z u k s z y n, *Zrobił na szaro*, przeł. B. Reszko, [w:] *Antologia opowiadań radzieckich*, Warszawa 1977.
- II. V. A s t a f i e v, *Car'-ryba*, "Roman-gazeta" 1977, 5.
W. A s t a f i e v, *Car-ryba*, przeł. A. Szymański, "Literatura na świecie" 1978, nr 4.
- III. V. T e n d r j a k o v, *Noč' posle vypuska*, "Novyj mir" 1976, N° 4.
W. T i e n d r i a k o w, *Noc po balu*, przeł. I. Piotrowska, Warszawa 1976.
- IV. E. P o p o v, *Ždu l'jubvi na verolomnoj*, "Novyj mir" 1976, N° 4.
J. P o p o v, *Miłości chcę niewiarożomnej*, przeł. W. Bienkowska, [w:] *Dzień meduzy. Opowiadania 1976*, Warszawa 1978.
- V. F. A b r a m o v, *Puti-pereput'ja*, Moskwa 1977.
F. A b r a m o v, *Drogi i rozdroża*, przeł. E. Wassongowa, Warszawa 1977.

- VI. Ju. T r i f o n o v, *Dolgoe proščanie*, Moskva 1973.
J. T r i f o n o w, *Długie pożegnania*, przeł. Z. Fedeki, Warszawa 1976.
- VII. P. N i l i n, *Vpervye замуžem*, "Novyj mir" 1978, № 1.
P. N i l i n, *Pierwszy raz mężatka*, przeł. A. Wołodźko, [w:] *Dzień jak co dzień. Opowiadania 1978*, Warszawa 1980.
- VIII. V. L i p a t o v, *Seraja myš*, Moskva 1975.
W. L i p a t o w, *Szara mysz*, przeł. H. Broniatowska, Warszawa 1976.
- IX. E. B o g d a n o v, *Sugrob*, "Sever" 1972, № 10.
E. B o g d a n o w, *Zaspa*, przeł. A. Drawicz, [w:] *Salto mortale. Opowiadania 1972*, Warszawa 1974.
- X. V. S a p o ż n i k o v, *Vol'naja žizn'*, "Sibirskie ogni" 1970, № 8.
W. S a p o ż n i k o w, *Wolność to najpiękniejsze słowo świata*, przeł. K. Borowiecka, [w:] *Smak wiśni. Opowiadania 1970*, Warszawa 1972.

Роман Левицкий

SDWIGI W JĘZYKOWEJ STRUKTURZE PODSTANDARTNYCH JAWLENIJ
W PEREWOdach S RUSKOGO JĘZYKA NA POLSKIY

В статье рассматриваются те элементы текстов оригиналов и переводов, которые расположены ниже языкового стандарта (разговорные, просторечные, жаргонные, диалектные и т.п.). Приводятся и обсуждаются результаты их количественного анализа с точки зрения места, занимаемого ими в языковой системе. Обнаружены значительные сдвиги в переходе от русского текста к польскому: укрепление доминирующей позиции фразеологических единиц, более частое использование подстандартных значений слов, используемых в стандартном языке, значительное снижение роли фонетических и морфологических явлений, отчасти также синтаксических. Ряд особенностей названных сдвигов прослеживается с помощью предлагаемых автором численных измерителей.

Указывается возможность использования результатов проведенного анализа для сопоставительно-стилистических исследований.